

Генерал-лајтнант МИЛАН ЗЕЛЕНИКА

О НЕМАЧКОЈ ВОЈНО-НАУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Одмах по свршетку Другог светског рата појавиле су се у војној литератури, нарочито западних земаља, многобројне студије и расправе, у којима се приказује и свестрано анализира рад немачке оружане силе у овом рату, излажу њене припреме за тај рат и његова упоређења са претходним ратовима, критички осветљава немачка војна доктрина и војна наука, као и њихов утицај на доктрине других армија.

Овај рад олакшавале су разне околности. Пре свега, већина немачке ратне архиве пала је Савезницима у руке. Нирнбершки процес пружио је сигурне податке по важним унутрашњим збивањима, која су се тајно одвијала у врховима немачког руководства. Многи немачки команданти, заробљени у току Другог светског рата, били су вољни да искрено сарађују на овом послу још док рат није био потпуно ни завршен. Они су доцније, анонимно или под својим потписом, износили приказе и мишљења у војним часописима бивших противничких и неутралних земаља по питањима која су се односила на немачку оружану силу. Штавише, већ као заробљеници одржавали су и јавна предавања пред стручњацима својих противника. Тако је, на пример, генералпуковник Гудериан, као заробљеник, приказао француским официрима на самом земљишту како је извео свој знаменити пробој код Седана 1940 године.

Последњих година, убрзо после отпуштања Немаца из заробљеничких и судских логора, појављују се значајне публикације у самој Немачкој, од немачких војних аутора, који су у последњем рату били на важним положајима, имали личног увида у историске догађаје, или су у сопственом делу кругу стекли интересантна и општекорисна ратна искуства. Тако су, на пример, изашле следеће публикације: Халдер — „Хитлер као војсковођа“; Гудериан — „Успомене једног војника“ и „Може ли се Западна Европа бранити“; Хајсингер — „Командовање са отпорима“; Шпајдел — „Инвазија 1944 године“; Асман — „Судбоносне године“; Кордт — „Лудило и стварност“; Вестфал — „Војска у оковима“ и др. Ове публикације наишле су на живо интересовање како немачког народа, тако и иностранства.

Ко изближе познаје развој немачке војне литературе у прошлости, наклоност Немаца да на њој сарађују и да је прате, са сигурношћу очекује да ће се у најскорије време иза ових почетних радова појавити права бујица немачке војно-литерарне делатности, која ће запљускивати и стране земље и,

воленс — ноленс, може опет да има свог видног одраза и у војно-научном раду страних оружаних сила.

Немачка војно-научна продуктивност била је врло обимна у својој прошлости. Нарочито од друге половине 19 века, када су јој победоносни ратови подигли углед и када је после политичког зближења Пруске, односно Немачког Рајха и Аустро-Угарске дошло и до најтешње војно-научне сарадње, она је доминирала на челу војно-научне литературе над свим осталим у свету. Једино по морнаричкој грани Немци су се ослањали до почетка изградње своје велике флоте у 20 веку, углавном, на енглеско-америчка и француска гледишта и искуства.

О позитивним и негативним странама немачке војне науке и литературе и њиховим штетним или корисним утицајима на оне у другим земљама постојала су одувек врло опречна мишљења. Ми на њих наилазимо и после овог рата, иако се још не може ни сагледати ни оценити са довољном сигурношћу права улога немачке војне науке, коју је она одиграла под Хитлеровим руководством.

Како се у нашој војној литератури отпочело са темељним упознавањем ранијег и свестранијим праћењем садашњег војно-научног рада у свету, можда ће бити корисно да изнесемо своје мишљење о значају, главним карактеристикама и утицају немачке војно-научне литературе, који је она имала у прошлости у сопственој земљи и на страни. Имамо и специјалних разлога да по том питању стекнемо што правилнији суд. Наши народи су у оба последња рата били немачки противници, па је и наш рат био, а сигурно ће бити и убудуће, предметом обостраног приказивања, изучавања и оцењивања. Па и раније, немачки војни историчари највише су и најтемељније проучавали наше устанке и ратове и немачка војна наука имала је у преткумановској Србији и бившој Југославији већи утицај на наше војно-научно изградњавање но ма која друга.

Но, најважнији разлог био би, свакако, да се дође до што правилнијег критерија за оцену будућег немачког војно-научног делања. Да ће оно постојати, то већ јасно показују садашње почетне публикације и постојећа начелна сагласност да се немачки народ и убудуће среди у једну или више самосталних држава. Ограничења њихове суверености могу, како су то искуства после Првог светског рата убедљиво доказала, бити само привременог карактера, те се сигурно може претпоставити да ће постојати и немачке оружане снаге, уколико овакве буду одржавале и остале, нарочито суседне државе. Већ сада се износи јавно код западних савезника намере и планови о ремилитаризацији тек демилитаризоване Немачке, као и њихови приговори Совјетском Савезу да је у својој зони већ извео делимично наоружање немачког народа. То, свакако, оправдава претпоставку да не мора проћи дуго времена па да се опет појави новонаскрела немачка војна сила. Пошто се зна какву је огромну улогу одувек играла војна наука при успостављању и уздицању немачке војске, онда је сигурно да ће се такав значај одржати и у будућој немачкој војсци.

Улога и главне специфичности немачке војне науке најбоље и најлакше се могу уочити у важнијим прекретницама, кроз које је пролазила пруска и доцније немачка војска у свом историском развоју.

Покушаћемо да то питање осветлимо у неколико пресека таквих историских стања.

Већ стара пруска држава тежила је да свој материјални и духовни развој усмери у духу што већег рационализма. У том циљу наука је требала да пружи солидну основу и сигурне смернице. Природно, ова се тежња одражавала у највећој мери и у њеној војсци, у којој је држава гледала најважнији елемент своје стално агресивне вањске политике и најбољу школу за васпитање народа у идеолошком смислу, којом су се руководили њени врховни управљачи. У релативно малој пруској држави 17 века војна наука се већ много ценила, да би кроз научно и практично делање краља Фридриха Великог заузела видно место у Европи и отпочела да врши свој утицај и на стране војске.

Ратови Француске револуције, као и доцнији Наполеонови ратови, уништили су стару пруску војску и углед њене војне науке. Ова се показала неспособна да благовремено и правилно уочи и оцени огромне снаге, које су избиле из Револуције и које су тако брзо нашле сасвим нове изражајне форме и у организацији војске и њеном научном и практичном делању. Пруска војска, а с њом и пруска држава, биле су прве које су доживеле потпун слом у овом судару старих и нових сила. Али, брже и темељније но ма у којој другој војсци, пруска војна наука проучила је и извукла правилна искуства из својих пораза. И поред свег урођеног конзерватизма и мржње према победнику, користила се свим што је код њега било боље. У тој прекретници рађа се нова немачка војна наука, којој Клаузевиц, Гнајзенау, Шарнхорст и др. полажу темељ. Већ у последњим ратовима против опасног Корзиканца уочава се колико су много Гнајзенау, Шарнхорст, Билов, Јорк, па и стари Блихер, и др. научили од свог противника. Наполеон и његови ратови нису се ни у самој Француској више, савесније и објективније изучавали него у пруској, односно доцније немачкој војсци. Овај рад није престао ни онда, када су после победоносних ратова 1866, 1870/71 пруска, односно немачка војска и наука поново стекле своју велику репутацију у земљи и на страни. За Молткеа Старијег, који се може сматрати претставником немачког војно-научног рада и највећим немачким ратним руководиоцем 19 века, може се слободно рећи, да је, и поред свег новог што је унео у науку и ратководство, према измењеним објективним условима, у битности најсмисљенији следбеник опште Наполеонове научне мисли и његовог начина ратовања.

За правилно схватање немачке војне науке, па и свег оног што се обично подразумева под радом пруског генералштаба, врло је важна чињеница да се ни после ове прекретнице није смањивало најинтензивније изучавање претходне пруске ратне историје, нарочито ратова Фридриха Великог. Настojало се да се из ове историје најбрижљивије извуче и сачува све оно што је могло позитивно да послужи за васпитање војске и народа у смислу такозване „пруске“ идеологије, која се пресадила постепено у цео немачки народ и имала своје специфичности и у односу на идеологије других феудалних и капиталистичких држава. Ратови старе пруске државе сматрани су као нарочито подесни да се на њиховим примерима одгајају ратне карактерне особине руководећих кадрова у војсци и изгради њихово специфично гле-

дање на однос војске према држави и народу. У суштини, то би био онај „дух“ старе пруске војске, који се стално желео да очува и пресади у сваку немачку војску, па, чак, и у Хитлерову „национал-социјалистичку“. Тај се дух, природно, увлачио и у чисто стручну област војно-научног делања, инспирисао га у свом правцу и тражио од њега подршку за оправдање свога опстанка и дејства. Зато је у немачкој војној науци често тешко разликовати где се она слободно руководи стремљењем за објективном истином, а где се управља према унапред устаљеним догмама и предубеђењима.

Тај непроменљиви „дух“ био је, свакако, кобан и за немачке и за друге народе. Он је штетно утицао и на развој и углед немачке војне науке. Али, и поред тога, тешко се може порицати да она у многим војно-научним областима није била врло еволутивна и да није имала својих великих дела и позитивних резултата у општем војно-научном напретку. Нама изгледа да управо у недовољном уочавању и подвајању ових чињеница може да лежи главни разлог што постоје нека скроз негативна и многа опречна мишљења код разних писаца, а често и контрадикторна код појединаца, о вредности немачке војне науке.

Неправилно уочавање улоге и значаја војно-научне спреме, које они имају код Немаца, никад се није тако фатално одразило у својим војно-политичким последицама као после Првог светског рата. Убеђени смо да је Други светски рат могао имати и другојачији развој и физиономију, да су само ове утицајне елементе будније пратили и правилније ценили они који су за то били позвани. Размотримо нешто подробније ту прекретницу с гледишта наше теме, зато што се она овде најјасније расветљава и што може користити да се правилније уочи цела проблематика и лакше схвати сплет разноликих појава, које доживљујемо у вези са садашњим настојањима за решавање целокупног немачког питања.

Познато је, да је Версајским миром 1919 године било забрањено држање велике немачке војске и пруског генералштаба (у Првом светском рату није постојао „немачки“ генералштаб него пруски, баварски и саксонски, а сви су били обједињени под начелником „пруског“ генералштаба), ограничена производња наоружања у највећој мери, забрањена свака припрема за рат и сл., у нади да ће се тиме заувек или бар за догледно време отклонити свака могућност поновне немачке агресије. Према овом мировном уговору, Немачкој је било одобрено само држање плаћеничке војске од 100.000 људи, ограничене по формацији и наоружању, тако да јој је био одузет сваки већи, оперативни значај.

Социјал-демократска странка која је, после комунистичке странке, сматрана највећим противником „милитаристичке“, тј. пруским „духом“ задоне Немачке, имала је у то време главну руководећу улогу у новом, Другом Рајху, а немачки народ налазио се у највећој материјалној беди. И баш у том стадију, 1921 године поверено је генералу фон Секту, који се у рату неоспорно истакао као најспособнији виши генералштабни официр, да руководи организацијом војске каква је Немцима била одобрена.

У Немачкој су се сви војни кругови и већина политичких, првенствено грађанских странака, бунили против наметнутих војних клаузула. Налазили су да је одређена снага недовољна да осигура унутрашњи ред и да одбрани

државу од агресије која им је услед несрећених прилика код источних суседа изгледала врло вероватна. После узалудних напора да у својству немачког војног претставника у вођеним преговорима са Савезницима ублажи те клаузуле, Сект их је на крају морао да прими привидно доста резигнирано. У стварности, и сам Сект је био само један од најбољих и најоданијих ученика и следбеника пруског генералштаба, његовог менталитета, његових политичких и војних назора. Ни он се није никада могао да помири са мишљу да се будућност немачког народа може да изграђује без огромне оружане силе, каквој је стално тежио „забрањени“ пруски генералштаб. Али, Сект је показао више разумевања за дате политичке прилике и немачке могућности, но што би се то могло очекивати од већине следбеника пруског генералштаба. Вероватно да је томе много придонело и темељније познавање прилика у другим земљама (у току рата био је у служби Турске, а после рата у додиру са руководиоцима СССР-а и Кине, у коју је два пут позиван као саветодавац). Сам начин којим је пошао није био упадљив и водио је сигурније циљу, којем је тежио и сваки други пруски генералштабац. Пре свега, настојао је да код бивших противника, који су водили контролу над извршењем војних клаузула, избегне сваки повод сумњи да их се не придржава. Одустао је и од тога да, макар и прикривено, повећава бројну јачину војске. Штавише, распуштао је и разне добровољачке формације, које су одмах после рата самовољно изникле у појединим немачким областима.

Сект је сматрао својим најбитнијим задатком да будућој војсци сачува дух, традиције и радиноће старе војске и пруског генералштаба и да одржи и издигне немачку војно-научну спрему до највећег степена. У његовом опрезним говорима, а нарочито у интимним разговорима, изнетим од његовог пријатеља и биографа, генерала Рабенауера, стално је истицао важност одржавања овог „духа“ и високе војно-научне спреме, као најосновнијих услова за брзо и правилно уздизање нове немачке војске, у чије је скороостварење, услед раздора некадањих противника, — на чијем је проширењу и сам спретно учествовао — чврсто веровао. За време док је он управљао војском, забрањени пруски генералштаб није успостављен као нека засебна установа, али су постојали његови људи и о њима се водило рачуна. Они су били смишљено расејани по малој војсци, по бироима војне управе, највише у војно-историском архиву, војним редакцијама и издавачким одборима, у индустријским предузећима у земљи и ван земље, која су била предодређена да се што пре претворе у предузећа за наоружање. Осим тога, употребљавани су као наставници на универзитетима за предмете који су били у вези са војном науком, а изванредан број био је запослен или додељен дипломатским претставницима на страни. Остали активни официри и подофицири ван војске одржавали су присну повезаност међу собом и са војним руководством кроз ратна удружења. Мала војска од 100.000 људи постала је, углавном, наставни центар за будуће руководеће кадрове и за опите разних војно-техничких новина и нових тактичких гледишта.

Све се ово могло лакше притајити и камуфлирати од иностраног света и контролних органа бивших непријатеља него војно-литерарна продуктивност, која се појавила у изненађујућем обиму одмах у послератним годинама, када је још немачки народ стењао под тешким материјалним последицама

рата, када је стара војска била распуштена и услед пораза требала да изгуби углед и интересовање код народа и када је и будућој војсци, услед војних клаузула, требало да буде укинута свака перспектива. Иако је била сачувана сва ратна архива, скоро сви главни руководиоци у рату издали су у најкраћем року, већином врло исцрпне, успомене, извештаје, дневнике и сл., у којима су излагали стручно и већином објективно мотиве свога рада, своја искуства и гледишта на научне и техничке недостатке бивше војске. Одмах су се појавиле темељне студије по свима важнијим стратегиским, оперативним, тактичким и техничким питањима. Вођене су оштре критике и полемике, у којима се нису штедели ни ауторитети популарних личности, ни освештани научни ставови и мишљења. Али, скоро никад се није запажала нарочита тенденција, уколико то нису захтевале потребе, да се дође до објективних чињеница и закључака, да се утврди лична кривица и одговорност војних руководилаца. Напротив, немачки народ и његови писци били су увек широкогрудни према својим неуспешним командантима, претпостављајући да је сваки радио како је најбоље знао и умед („nach bestem Wissen und Gewissen“, како се то често чуло и на суђењима после Другог светског рата). Ако се само прегледају каталози немачких и страних књижара и садржаји војних часописа, може се одмах уочити колико је била невероватно велика немачка војно-литерарна продуктивност у то време. При томе, Немци су преводили и из стране војне литературе све што је било од иоле већег војног значаја. (Узгред буди речено, немачка књига била је несразмерно скупља него, например, француска, а поготово совјетска). У тој немачкој литератури било је упалјиво да су се најтемељније изучавали и они родови војске, оне врсте оружја и ратних средстава и такве оперативне и стратегиске области, који су им мировним уговором били забрањени, односно који нису долазили у обзир за практичну употребу у оквиру одобрене јачине и састава њихове војске.

Убрзо иза ове литерарне делатности, која је била препуштена приватној иницијативи запажало се њено извесно дириговање у правцу расветљавања акутних потреба. Преко службеног војног листа тражена су конкретна мишљења и предлози по одређеним питањима, упућивани су писци на обраду недовољно расветљених ратних појава или важних спорних теориских поставки у сопственој и страниј литератури. У кратким, али језгровитим чланцима, Сект даје потстрека и упутства у којима провејава пре свега практична целисходност према немачком војном аспекту.

Брзи резултати овог научног рада показали су се у новим издањима службених правила и прописа намењених малој немачкој војсци. Међутим, они су били тако спретно и смисљено обрађени, да су без великих измена и са малим допунама, могли да послуже и жељеној, тј. великој војсци. У тактичком правилу „Руководство и борба здружених родова војске“ и у тактичко-фортификациском „Пољско утврђивање“ јасно је устаљена нова немачка тактичка доктрина, која је остала у основи иста и у идућем рату. Службена оперативно-стратегиска гледишта, уколико се нису назирала у наведеним тактичким правилима, природно, нису била излагана јавности, како из обзира према војним клаузулама, тако и због њихове веће зависности од војно-политичке ситуације и могућег сопственог организациског развоја у датом времену. Па, ипак, немачки државни архив, који неки с правом сматрају језгром

бившег пруског генералштаба, дао је, први међу некадашњим зараћеним земљама, потпун и објективан приказ целокупног Првог светског рата са темељним анализама и критикама у десетак великих томова, тако да је могао да послужи за оперативно-стратешко усавршавање вишег руководства. Овим делима користило се обимно и у страним војскама. Довољно је, например, прегледати Ратну службу, Борбена правила и Фортификацију бивше југословенске војске, па да се види колико се угледала на немачка правила. Али, слично се може опазити и код других, па и великих војска. Статистички подаци, изнети у делу државног архива, о материјалном обезбеђењу појединих операција и материјалног утрошка у биткама, били су свуда цењени и коришћени при обради будућих ратних формација. Значајно је да је, поред овог дела и разних приватних издања историје овог рата, изишло и велико службено популарно дело о њему, у којем је првенствено вођено рачуна да се у што већој мери уздигну врлине и велика испољења немачког војника, као резултат њиховог традиционалног духа.

1927 године Сект је напустио свој положај. Његови наследници (Хаје, Хамерштајн, Фрич), такође опробавши генералштапи старе војске, наставили су доследно, опрезно и с успехом рад свога претходника све до доласка Хитлера на власт и његовог отвореног кршења војних клаузула које су Немачкој биле наметнуте Версаљским уговором о миру. Војно-научни рад, једновремено са практичним остварењем његових резултата, према претходно усталејој основи настављен је и даље, свакако до преузимања врховне власти од стране Хитлера, 1938 године, а, можда, и до децембра 1941 године. А када је уследило његово велико еманциповање од генералштаба, развијао се, углавном, дотадашњим смерницама, само под појачаним упливом нацистичке идеологије, која је, бар у почетку, имала доста подударности са оном „пруском“, уколико се односила на војску.

Развој и значај немачке војне науке под Хитлеровим руковођењем, нарочито од 1938 године, тек су у проучавању, те се не би могао да сагледа сав фаталан утицај овог патолошког типа и на њу. Но, за нашу тему важно је да добијемо ослоње за суд о њој у претходној прекретници. За ту сврху могу нам врло zgodно послужити и ове чињенице. Развој немачке оружане силе од 1934 до 1939 године, када је отпочео њен судар са великим силама, био је неочекивано брз, плански, смишљен и зато тако ефикасан. Иако је општи материјални потенцијал Немачке пружао врло повољних услова за такав успон, ипак је више него сигурно да се такви резултати не би могли постићи да план за тај развој није био најбоље прорађен и припремљен с војно-научног гледишта. У овом рату, као и оном на истоку 1941 године, Немци нису имали ни бројну надмоћност у људству, ни квалитативну, ни квантитативну у ратном материјалу, а до судара на Западу њихова ратна искуства из похода на Аустрију и Чешку нису била никаква, а и у кратком рату са Пољском, углавном, само толика да им потврде исправност њихових гледишта, која су у миру изградили на основу свога војно-научног рада. Најзад, и рат у Пољској, као и доцнији ратови на Западу и Балкану, открили су пред целим светом све главне карактеристике немачких стратешко-оперативних концепција и тактичких поступака, којима су се увелико и благовремено могле послужити све друге војске, па и војске доцнијих против-

ника. Дакле, ни та предност на немачкој страни, иако је свакако постојала, није могла бити од неког пресудног значаја, и то, можда, пре на морално стање него на остале факторе ратне спреме.

Шта је онда дало могућности да та, на брзину створена, немачка војска пожње у својим почетним операцијама тако упадљиво надмоћне успехе над свим својим противницима? Да ли већи ратни морал војске, да ли правилнија општа идеологија народа? Не бисмо рекли. Јер су почетни морал код западног и стално његово стање код руског војника, према немачком признању, били на равној висини. Да је нацистичка идеологија била слабо привлачна за немачки народ довољно убедљиво сведоче концентрациони логори за Немце, затим из тога доба намеравани атентати у врховима војног руководства противу Хитлера и латентна напетост и суревњивост између редовне војске и СС формација.

Према томе, мислимо да се ти успеси морају приписати првенствено бољој стручној спреми војника и руководства, а, што је, према изнетим објективним чињеницама, могло само да произађе из темељнијег и смишљенијег војно-научног рада Немаца и под најтежим условима, у којима се тај рад одвијао после Првог светског рата до отказа војних ограничења.

Као што је познато, у овим ратовима пресудну улогу одиграле су тенковске трупе и ваздухопловство. Немци у Првом светском рату нису имали тенковских јединица, а преимућство у ваздуху претежно су имале енглеска и француска војска. Версаљским уговором Немцима је било забрањено одржавање ових родова војске. Па ипак, они су им били главна средства за почетне велике успехе и то не услед бројне и квалитативне надмоћности, него услед правилније стратемске употребе тенковских трупа и боље тактичке употребе појединих видова ваздухопловства. Данас је сасвим јасно да је то искључиво заслуга претходног војно-научног рада. Није тешко замислити какве би друкчије последице могле бити у погледу избијања и развоја Другог светског рата, да је Контролна управа обратила више пажње и овој грани војне припреме, а њен генералштаб потражио средства да се и та делатност благовремено ограничи или целисходно неутралише!

Војна наука, као свака наука уопште, не може се у појединим народима рационално развијати без везе и ослоња на ону других народа. Управо, војна наука за тим има нарочиту потребу, јер јој је баш циљ да изнађе боља средства или погоднији начин њихове употребе него код других народа, поготову код оних са којима њен народ може да дође у сукоб.

Због тога треба без предрасуда и без обзира на политичке и идеолошке разлике приступити проучавању војно-научног рада појединих војска. У њему треба са крајњом савесношћу и опрезношћу тражити оно што је од апсолутне вредности, а од овог опет преузимати за се само оно, што је добро и корисно применљиво на сопствене прилике. Тај посао нити је био, нити ће бити лак и прост, нарочито при изучавању немачке војно-научне литературе, јер се и у најтемељније стручне радове често и неосетно може да увуче онај специфични пруски „дух“, који је и Немцима доносио велике штете, а који би тим пре произвео кобно-штетне последице у демократским војскама.

У том погледу, могли бисмо се у многоме угледати на поступак у старој српској војсци. У њој, као и у целом српском народу, као што је опште познато, увек су биле симпатије на страни руског и француског народа. На Немце, нарочито после њихове политичке спреге са Аустријом, гледало се као на будуће непријатеље. Међутим, то ниуколико није сметало да се немачка војна наука најбудније прати, објективно оцењује и да се обимније њом користи и у сопственом научном и практичном војном изграђивању више него од ма које друге војске. Али, то коришћење је уследило тек после свестраног упознавања целокупне литературе. Сва иоле значајнија дела аустро-немачких писаца проучавана су у оригиналу, продискутована у војном часопису, па су тек онда, када су повољно оцењена, превођена за општу употребу. Са таквим стручно и савесно одабраним делима у српску војску нису се уносила никаква штетна гледишта, нити су се преводиле стручне књиге без вредности као што је било случајева у бившој југословенској војсци, у којој су се преводиле књиге без стручног одабирања, често по поруџбини издавача који се опредељивао првенствено према реклами и прођи. Зато су се ту и могле појавити књиге које су служиле више за очигледну глорификацију немачке војске или за немачке тенденциозне политичке сврхе, него за упознавање стварних и корисних војно-научних дела, као например оних Делбрика, Секта, Балка, Ферстера, Гренера, Ајмансбергера и др.

На крају, изгледа, корисно је да истакнемо да и читању и проучавању садањих немачких војно-научних публикација треба прилазити опрезно и критички, јер се у њима и поред много корисног и интересантног што се може дознати, већ сада налази још много оног пруског духа, који нам је био и мора остати туђ и који се показао као штетан по општечовечанске односе и правилно схватање немачке војне науке.
